

**Pr. drd. Alexandru Bulgaru,
Centrul de Cercetare Teologică Interdisciplinară
„Sfinții Trei Ierarhi”,
Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie,
Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați**

SITUAȚIA CREȘTINISMULUI ÎN INSULA BRITANICĂ ÎN PRIMELE PATRU SECOLE *

Abstract: *The Christianity in Britain has developed in the first centuries, spreading together with the Romanity, Constantine the Great himself being crowned emperor in this providence. But after the withdrawal of the Roman troops in 410 by Emperor Honorius and after the invasion of the Saxons, Angles and Ithians, Christianity disappeared almost entirely, remaining only among the British natives who run from the Saxon invasion in the Cornwall peninsula, in Wales and on the NW coast of the province. Among the most active missionaries in this province, St. Patrick, who is considered to be the apostle of Ireland, was noted during the same period. Under his influence, the number of monasteries increased and the society that shepherded was profoundly changed. In this universe of faith St. Columba made himself known. Together with his 12 disciples, he headed to the kingdom of Dalriada, a maritime state encompassing the northern Ulster region of Ireland and the south-west coast of Scotland. Here, Saint Columba converted the entire monarchy, obtaining from the king an island to establish a monastery. He was granted the island of Iona on the west coast of Scotland, where he founded a monastery that will become a true focal point of culture and Christianity in the area. From Iona, Celtic Christianity spread throughout Scotland, converting the pict, then passing Hadrian's Wall to Britain, where the Holy Bishop Aidan founded a monastery on the island of Lindisfarne. Later, St. Augustine of Canterbury, brought the Christianity back into the British Island, being sent there by Pope Gregory the Great.*

* Capitol din lucrarea de doctorat „Încreștinarea regatelor anglo-saxone” ce va fi susținută la disciplina *Istoria Bisericească Universală* sub coordonarea științifică a Pr. Prof. Dr. Daniel Benga, Școala Doctorală „Dumitru Stăniloae” a Facultății de Teologie „Justinian Patriarhul” din București.

Keywords: *Creștinism, Sf. Patrick, Insula Britanică, Imperiul Roman, Sf. Alban, saxoni.*

1. Începuturile creștinismului în Britania. Perspective socio-politice de interes

Conceptul „Britania romană” se referă la perioada de aproximativ patru secole (43-410 d.Hr.) în care mare parte din insula Britania a fost sub ocupație romană. Cu privire la această perioadă, ne interesează modul în care evenimentele socio-politice au determinat răspândirea creștinismului, precum și mărturiile care atestă receptarea doctrinei creștine pe insulă.

Întocmai situației întâlnite și în alte regiuni ale Europei, pe lângă activitatea unor misionari creștini consacrați, apostoli sau ucenici, mobilizarea și prezența trupelor romane au avut un rol determinant în transmiterea, propovăduirea și păstrarea mesajului Evangheliei lui Hristos la multe dintre popoarele păgâne. Este și cazul populației din insula Britania, care, până la începutul secolului al V-lea, primise învățătura creștină în special pe filieră romană. Deși sunt vehiculate păreri conform cărora în Britania au propovăduit unii apostoli ai Mântuitorului: Petru, Pavel, Iacob al lui Zevedeu sau Simon Zelotul¹, totuși sunt puține argumentele care susțin aceste teorii. Prin urmare, în literatura de specialitate s-a admis în unanimitate că armata romană, prin soldații creștini pe care îi avea și care au fost cantonați pentru perioade mari de timp în Britania, a fost principalul mijloc prin care populația de origine celtică a cunoscut și a primit primele elemente de doctrină și practică creștină². În consecință, putem spune că realitățile

1. Cf. John Sherren BREWER, *The Church history of Britain; from the birth of Jesus Christ until the year 1648*, vol. I, Oxford University Press, 1845, pp. 7-8.

2. Cf. E. E. CAIRNS, *Creștinismul de-a lungul secolelor. O istorie a Bisericii creștine*, ediția revizuită, Editura Cartea Creștină, Oradea, 2007, p. 31. Cu privire la rolul armatei romane în răspândirea doctrinei și practicilor creștine, unii cercetători vehiculează faptul că între soldații romani s-ar fi aflat inclusiv soldați din zona Daciei, ajunși în cohortele și legiunile romane ca urmare a cuceririi Daciei de către Imperiul Roman, la începutul secolului al II-lea. Acești soldați daci ar fi contribuit la propovăduirea Evangheliei în Britania, în secolele II-III, ei înșiși fiind creștini, urmare a

sociale și politice prilejuate de prezența autorității și armatei romane în Britania constituie o veritabilă referință istorică în ceea ce privește propovăduirea Evangheliei lui Hristos pe această insulă din vestul Europei.

În privința influenței pe care Imperiul Roman a exercitat-o în Britania s-au păstrat mai multe mărturii istorice³. Dintre acestea, reținem faptul că, până la cucerirea ei, Britania a dezvoltat intense relații diplomatice și comerciale cu Roma. Bunăoară, se amintește despre înțelegerea dintre Iulius Cezar, care dorea să cucerească Britania, și un prinț din tribul Trinovantes, din sudul Britaniei⁴, care se angajase să cucerească militar insula în schimbul unei retribuții în acest sens⁵.

prezenței și propovăduirii Sfinților Apostoli Andrei și Filip, care, potrivit mărturiilor istorice, au predicat în Dacia Pontică. Cf. Diac. Petre I. DAVID, „Religia tracodacă și celtobritană” în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 3-4, 1975 (partea I: studiu comparativ), p. 392.

3. Istoria prezenței armatei romane în Britania coboară până spre jumătatea secolului I î.Hr., când împăratul roman Gaius Iulius Cezar (100 î.Hr. – 44 î.Hr.) decide să invadeze insula din dorința de a-i pedepsi pe celții de aici pentru numeroasele alianțe pe care aceștia le-au încheiat cu adversarii Imperiului roman. În consacrată lucrare *De bello Gallico*, Cezar face o sumară descriere a insulei și prezintă mai multe date interesante despre cei care o populau: „Partea interioară a Britaniei este locuită de cei despre care se spune prin tradiție că s-au născut chiar în insulă; partea maritimă de către cei care au trecut din țara belgienilor cu scopul jafului și făcând război și de către aproape toți, numiți după numele țărilor din care au venit, care au mers acolo și după ce au purtat război au rămas acolo și au început să cultive pământul. Mulțimea locuitorilor este nenumărată, iar clădirile lor extrem de numeroase, în cea mai mare parte foarte asemănătoare cu cele ale Galiei. Numărul de bovine este mare. Ei folosesc inele din alamă sau din fier, de o anumită greutate, ca și banii lor. În interiorul insulei este produs cositorul, iar în zona maritimă, fierul, dar cantitatea este mică. Ei folosesc alamă, care este importată. Acolo, la fel ca în Galia, este lemn de toate felurile, cu excepția fagului și a bradului. Ei nu consideră îngăduit să mănânce iepurele, și cocoșul, și găscă. Ei, cu toate acestea, le țin și le împerechează pentru amuzament și plăcere. Clima este mai temperată decât în Galia, anotimpul rece fiind mai puțin sever”. IULIUS CEZAR, *De bello Gallico*, Commentarius Quintus, cap. 12, secțiunea 1, disponibil la http://www.forumromanum.org/literature/caesar/gallic_e5.html, accesat la 23 septembrie 2014, ora 17.45.

4. Christopher A. SNYDER, *The Britons*, Blackwell Publishing, 2003, pp. 34-36.

5. Peter SALWAY, *Roman Britain*, Clarendon Press, Oxford, 1981, p. 37.

Primele incursiuni romane împotriva celților britani au avut loc în anul 53 î.Hr.⁶. Insula a fost ocupată în anul 43 d.Hr. de către împăratul roman Claudius⁷, care a organizat acest teritoriu, din punct de vedere administrativ, sub denumirea de *Provincia Britannia*⁸. Așa cum am amintit, cucerirea Insulei Britania de către împăratul Claudius constituie un fapt istoric important în contextul cercetării de față pentru că, sub auspiciile dominației militare romane, locuitorii din Britania

6. Fără a înlesni cucerirea teritoriului, aceste incursiuni militare au contribuit la dezvoltarea comerțului între Roma și insulă. Intenția expansionistă a lui Iulius Cezar i-a preocupat și pe succesorii săi. Prin urmare, au existat mai multe încercări de cucerire a Britaniei, derulate în anii 34, 27 și 25 î.Hr., sub domnia lui Augustus, respectiv de către Caligula, după ocuparea Canalului Mânecii, în 40 d.Hr.

7. Despre Claudius se cunoaște faptul că s-a născut la 1 august 10 î.Hr., la Lyon, ca fiu al lui Nero Claudius Drusus și al Antoniei Minor. Întrucât tatăl său era fiul Liviei și fiul vitreg al lui Augustus, iar mama sa era fiica Octaviei, sora lui Augustus, Claudius se înrudea cu ctitorul dinastiei prin părinții săi. A ajuns împărat după asasinarea lui Caligula (24 ianuarie 41 d.Hr.). S-a preocupat în special cu repararea abuzurilor pe care le săvârșise Caligula și cu restaurarea păcii din imperiu. Invadarea Britaniei a fost prilejuită de tulburările din sudul insulei, unde catuvellauni atacaseră mai multe triburi vecine, ceea ce l-a îndemnat pe principele atrebaților, Verica, să caute protecția romanilor. Cauza mai profundă a invaziei poate fi însă considerată dorința lui Claudius de a-și mări prestigiul, printr-o acțiune militară spectaculoasă, atât în rândurile armatei romane, care de la început a fost sprijinul său cel mai puternic, cât și în cele ale populației. Această interpretare este sprijinită de mersul campaniei. Trupele de invazie sub comanda lui Aulus Plautius au traversat la începutul verii Canalul Mânecii, înaintând până la Medway, care a putut fi trecut abia după lupte grele. O nouă rezistență pe Tamisa l-a făcut pe Plautius să sisteze înaintarea și să-l anunțe pe împărat. Claudius a plecat spre Britania prin Marsilia și Boulogne-sur-Mer; a preluat personal comanda supremă, obținând o victorie importantă asupra adversarilor și a cucerit cetatea regală Colchester, după care i s-au supus alte triburi. Claudius a părăsit Britania după numai 16 zile, pe când Plautius a primit însărcinarea să continue cucerirea și să organizeze teritoriul cucerit ca provincie. Succesul incontestabil a fost exploatat la maximum. Senatul a decis să le confere lui Claudius și fiului său epitetul *Britannicus*, să ridice arcuri de triumf la Roma și la Boulogne-sur-Mer, să organizeze serbări anuale comemorative și, înainte de toate, un alai triumfal. În anul 47, comandantul Plautius, însoțit personal de Claudius, a celebrat triumful din Britania. Claudius este primul dintre împărații romani care a cucerit teritorii în Insula Britania. Manfred CLAUSS (ed.), *Împărații Romani*, Ed. Enciclopedică, București, 2001, pp. 79-81.

8. Ch. A. SNYDER, *The Britons*, p. 34.

aveau să primească adevărul de credință propovăduit de Hristos și de apostolii Săi⁹.

În momentul invadării Britaniei, armata romană număra peste șaiszeci de mii de oameni, susținuți de către o flotă de transport pe măsură¹⁰. Cifrele estimate nu trebuie deloc neglijate. Cel puțin în ceea ce ne privește, prezența unui număr mare de soldați romani în Britania este un element determinant pentru transmiterea învățăturilor creștine către populația de aici. Insula nu a fost cucerită integral de către romani, iar ocuparea Britaniei, care a început sub Claudius, a fost un proces îndelungat, care s-a desfășurat pe parcursul multor ani și care a determinat mișcarea unui număr însemnat de persoane (în special soldați, printre care și creștini). Mulți dintre ostașii romani ajunși în Britania nu s-au mai întors pe continent¹¹, ci s-au stabilit pe insulă, au întemeiat familii și au făcut cunoscută localnicilor Evanghelia lui Hristos, devenind astfel indirect misionari creștini¹².

9. Autoritatea și influența romană nu au fost impuse doar militar. Istoricii amintesc de relații de prietenie întreținute între regii britanici și liderii de la Roma, în special Augustus și Tiberius. Mulți dintre prinții exilați din Britania își căutau adesea refugiu la Roma. Însăși expediția lui Claudius în Britania s-a datorat cererii de ajutor adresată de prințul Bericus, care, din cauza unor certuri interne, a fugit din țara sa și a cerut ajutor Romei. Despre acest Bericus se cunoaște că a fost, cel mai probabil, fiul regelui Atrebat, care domnea între Severn și Tamisa. Repunerea în drepturi a lui Bericus nu a fost decât un pretext pentru Claudius de a realiza ceea ce de mult timp era inevitabil. Cf. J. B. BURY, *A history of the Roman Empire from its foundation to the death of Marcus Aurelius*, Harper & Brothers Publishers, 1893, p. 260.

10. Navele au fost trimise la Gesoriacum (Boulogne), din Italia, Ravenna și Misenum. La începutul anului 43, armata romană s-a adunat în apropierea locului unde, cu doar o sută de ani în urmă, Iulius Cezar se angajase în aceeași misiune. „Dificultățile acelor prime încercări nereușite au rămas în memoria armatei. Unii dintre soldații romani murmurau și și-au manifestat nemulțumirea când Plautius a dezvăluit motivul expediției. A fost necesară intervenția Romei pentru restabilirea ordinii”. J. B. BURY, *A history of the Roman Empire...*, pp. 260-261.

11. De pildă, este cazul cohorței care a cucerit sudul Britaniei, despre care se amintește că a rămas definitiv pe insulă. Cf. Diac. P. I. DAVID, „Religia tracodacă și celtobritanică”, p. 391.

12. În acest fel a apărut și s-a răspândit creștinismul în Insula Britania, fără să fie neapărat necesară intervenția directă a misionarilor autorizați, apostoli ai lui Hristos sau ucenici ai acestora.

Teritoriul Britaniei nu a fost cucerit deodată de către romani. În timp, prezența trupelor romane pe insulă a variat din punct de vedere numeric și geografic. Dominația romană a început din sudul insulei și s-a extins ușor către centrul și către vestul ei. În anul 60 a avut loc o revoltă, denumită revolta Boudiceană, după numele reginei Boudica¹³ a icenilor¹⁴, care a produs pierderi importante în trupele romane. Deși a fost înăbușită, această revoltă a rămas importantă în istorie pentru faptul că, după înfrângerea trupelor icenilor, pe care locuitorii insulei au considerat-o ultima rețuță în fața cuceritorilor, populația Britaniei, în special cea din sudul insulei, a început să accepte realitatea stăpânirii romane. În timpul împăraților Flavieni dominația romană în provincia Britania s-a extins ușor spre nord. De precizat că insula nu a fost cucerită integral de către romani.

13. Este menționată în lucrările lui Tacitus și Dio Cassius. Era soția lui Prasutag, regele icenilor. Prasutag se aliază cu Claudius, în anul 43, și astfel obține promisiunea de a nu intra sub controlul Romei, cu condiția ca după moartea sa să lase moștenire tronul Imperiului Roman. Acest lucru se și întâmplă, regatul său fiind anexat Imperiului. În contextul anexării, soția fostului rege este biciuită, iar fiicele lui, violate. În anul 61, guvernatorul Gaius Suetonius Paulinus a condus o campanie pe insula Anglesey, care era un bastion rebel. În acest context, icenii se răscoală. Boudicca este menționată de Cassius ca aducând jertfe lui Andraste, zeița victoriei. Răsculații cuceresc orașele Londinium (actuala Londra) și Verulamium (St. Albans), fiind omorâți aproape 17.000 de oameni. Înăbușirea răscoalei nu a întârziat să apară. Conform relatării lui Tacitus, Boudicca conducea armata de pe un car, îndemnând oamenii să lupte, ca să oprească abuzurile romanilor. În ciuda inechității numerice și a numărului mare de rebeli, revolta a fost înăbușită. Văzând înfrângerea, Boudicca s-a otrăvit. Frank L. KIDNER, *Making Europe. People, politics, and culture*, Houghton Mifflin Company, Boston & New York, 2009, p. 146; Christoph M. BULST, „The Revolt of Queen Boudicca in A.D. 60” in: *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 10, H. 4 (Oct., 1961), pp. 496-497 (496-509); Eric ADLER, „BOUDICCA’S Speeches in Tacitus and Dio” in: *The Classical World*, Vol. 101, No. 2 (Winter, 2008), pp. 175-176 (173-195); Stephen L. DYSON, „Native Revolts in the Roman Empire” in: *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 20, H. 2/3 (2nd Qtr., 1971), p. 258 (239-274); Ramsay MACMULLEN, „Woman in Public in the Roman Empire” in: *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 29, H. 2 (2nd Qtr., 1980), p. 216 (208-218).

14. Numele unui trib din Britania. Pe lângă acest trib, mărturiile istorice amintesc și alte triburi britane: Atrebații (Atrebatas), Belgii (Belgae), Brigantii (Brigantes), Demeții (Demetae), Dobunnii, Dumnonii, Durotrigii (Durotriges), Catuvellaunii, Carveții (Carvetii), Cantiacii, Corieltauvii, Cornovii, Parisii, Regnii (Regnenses), Silurii (Silures) etc.

Se pare că, în timpul dominației romane, revoltele iscate de localnici au fost frecvente. Cel mai probabil din această cauză, în jurul anilor 70, guvernatorul Bolanus a ridicat fortărețe împotriva răsculaților¹⁵. Treptat, dominația romană s-a extins pe insulă¹⁶, iar între 77-84, sub comanda guvernatorului Gnaeus Julius Agricola, teritoriul ocupat de romani a fost extins până la regiunea Caledoniei (denumire folosită de romani pentru a identifica zona Scoției de astăzi)¹⁷.

15. Succesorul său, Petillius Cerealis (30-83), care comandase Legiunea a IX-a în timpul revoltei icenilor conduși de Boudicca și care se făcuse remarcat el însuși prin suprimarea rebeliunii din Civilis, a criticat lipsa de inițiativă a predecesorilor săi. El a pornit război împotriva tribului Brigantes, cel mai puternic dintre triburile britane, ale cărui teritorii se întindeau de la Solway la Wash. Numele tribului a fost adesea folosit de către cercetători și ca sinonim pentru denumirea de „britoni“, concept consacrat mai târziu. J. B. BURY, *A history of the Roman Empire...*, pp. 397-398.

16. Războiul cu tribul Brigantes a fost dus de generalul Cerealis. În orașul Lindum (Lincoln), care a fost cucerit de romani, s-a stabilit locul pentru Legiunea II Adjutrix. Această legiune a fost relocalată în Pannonia la începutul domniei lui Domițian, însă unele pietre funerare găsite la Lincoln arată că locația sa a fost acolo în timpul celor câțiva ani cât a stat în Britania. Astfel, rezultatul războiului lui Cerealis a fost acela că linia frontierei de nord a provinciei nu mai era trasată de la Glevum către Camalodunum, ci de la Deva la Lindum. Trebuie menționat că la sud de această frontieră, zonele montane din vestul Britaniei (Țara Galilor de astăzi) nu făceau încă parte din provincia romană. Aducerea triburilor din acest teritoriu sub dominația romană a revenit în sarcina celor doi succesori ai lui Cerealis. Sextus Julius Frontinus, al cărui nume este cunoscut pentru autoritatea personajului în arta războiului, a decimat tribul Silures, în sud, în timp ce succesorul său, Gnaeus Julius Agricola (78-85 d. Hr.), a luptat cu tribul Ordovices, ocupând insula Mona, pe care Suetonius Paulinus fusese obligat să o abandoneze în primul an de guvernare. J. B. BURY, *A history of the Roman Empire...*, p. 398.

17. P. SALWAY, *Roman Britain*, pp. 138-139. Despre ofensiva expansionistă a lui Agricola și despre măsurile întreprinse în Britania găsim detalii la Caius Cornelius Tacitus (cca. 55-115 d.Hr.), unul dintre istoricii consacrați ai antichității: „Iarna următoare (78-79 d.Hr.) a fost întrebuințată pentru măsurile cele mai binefăcătoare. Într-adevăr, pentru ca niște oameni, care trăiau răzleț și sălbatic și, prin însuși acest fapt, erau dispuși la război, să se deprindă în mod plăcut cu liniștea și cu odihna, Agricola sfătuia pe fiecare în parte, ajuta obștile să construiască temple, piețe și case, lăudând pe cei activi și muștrând pe cei trândavi. Râvna pe care el o trezea ținea loc de constrângere. El iniția în artele frumoase pe copiii șefilor de trib. De acum, ajunsese la cinste și portul nostru, iar toga era la modă. Cu încetul se prinseră în lanțul viciilor noastre: începură să aibă galerii, băi și să prindă gust pentru ospețe alese“. CORNELIUS TACITUS, *De Vita Iulii Agricolae*, cap. 21, disponibil la <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0084%3Achapter%3D21%3Asec>

Numeroase mărturii istorice amintesc de faptul că Imperiul Roman și-a pus inconfundabila amprentă asupra societății britane. Spre exemplu, o comparație a situației centrelor urbane înainte și după marile războaie dintre britani și romani dovedește faptul că, sub stăpânirea romană, insula a cunoscut o serie de schimbări, printre care se numără și răspândirea practicilor creștine. În acest sens, mărturiile arheologice indică, în Londra, o biserică-forum care datează din perioada lui Agricola. Astfel de vestigii arheologice, care dau mărturie despre prezența romanilor și a creștinismului în Britania încă din primul secol creștin, au fost descoperite și în alte locații de pe insulă, precum Canterbury, Colchester sau Silchester¹⁸.

tion% 3D1, accesat la 23 august 2014, ora 12.30. E foarte probabil ca, între aceste „vicii” sau obișnuințe despre care amintește istoricul Tacitus se numărau și unele practici creștine, mai ales că soldații romani nu erau străini de învățăturile Evangheliei pe care Sfântul Apostol Pavel le propovăduise la Roma, unde a ajuns în jurul anului 58, imediat după ce s-a întors după a treia călătorie misionară (54-58). Cf. Faptele Apostolilor 18, 23 – 21, 16. Același istoric roman, referindu-se la influența și autoritatea pe care armata romană le-a manifestat în Britania, amintește în lucrarea sa și de bătălia dintre romani și armata caledoniană, desfășurată la Mons Graupius, în nordul Scoției. Pe lângă faptul că indică geografic până unde s-a extins dominația romană în Britania, Tacitus redă și discursul de încurajare pe care Calagacus, liderul caledonienilor, l-a adresat oștaşilor săi: „Jefuitori ai lumii, după ce le lipsește pământ pentru pustiire, acum scormonesc și marea. Dacă dușmanul este bogat, ei îi râvnesc averea, dacă este sărac, ei sunt dornici de stăpânire. Așa încât nu i-a săturat până acum nici Răsăritul, nici Apusul: din toți, singuri ei doresc să înghită cu aceeași furie bogăția și sărăcia. Furtul, măcelul și jaful ei le numesc cu termenul mincinos de stăpânire, iar pacea lor e tăcerea pustiului. Natura a vrut ca fiecăruia să-i fie mai dragi copiii și rudele, dar aceștia ne sunt smulși prin înrolare, ca să servească aiurea. Soțiile și surorile noastre, chiar de ar scăpa de brutalitatea dușmană, ne sunt batjocorite în numele prieteniei și ospitalității. Bunurile și averile sunt înghițite pentru impozite, produsele anuale ale ogoarelor pentru prestații de grâne, iar corpurile și brațele noastre ne sunt strivite în deschiderea drumurilor prin păduri și mlaștini, în bătăi și înjurături”. CORNELIUS TACITUS, *De Vita Iulii Agricolae*, cap. 30-31, disponibil la <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0084%3Achapter%3D30%3Asection%3D1>, accesat la 23 august 2014, ora 12.45.

18. Peter SALWAY, *The Roman Era. The British Isles: 55 BC-AD 410*, Oxford University Press, Oxford, 2002, p. 47. În acest sens, istoricii sunt de părere că în perioada Claudio-Neroniană nu a existat o politică concertată față de dezvoltarea unei structuri urbane în Britania. Ce este important de menționat și de observat pentru această perioadă este varietatea lucrărilor, de la situația unei continuități aparente

În perioada împăratului roman Traian (53-117), centrele urbane din partea sud-estică a insulei au cunoscut o dezvoltare lentă, dar constantă. Deși în această perioadă persecuțiile împotriva creștinilor erau prezente la Roma, totuși, în Britania, practicile creștine au continuat să se răspândească. Autoritatea romană pe insulă s-a consolidat în special prin construcția de fortărețe permanente la Caerleon, Chester și York, cu inscripții care indică proiectele avansate din timpul domniei lui Traian¹⁹. Astfel de fortificații sunt importante pentru cercetarea

la Canterbury, la o replanificare radicală față de sfârșitul erei fierului la Silchester și a dezvoltării rapide a magazinelor și atelierelor romane din lemn la Verulamium. În afară de stabilirea orașului Colchester ca și colonie după plecarea celei de-a 20-a Legiuni către Occident, în jurul anului 49, astfel de evoluții par să rezulte în mare parte din inițiative locale, deși implicarea împăratului la Silchester nu ar trebui ignorată. Decizia de a dezvolta Londra ca port important al provinciei nu a putut decât să fie sancționată de la un nivel foarte înalt, de vreme ce afecta atât utilizarea Richborough-ului ca port major de intrare în provincie, cât și viitorul orașului Colchester, primul oraș planificat al Britanniei. Cf. P. SALWAY, *The Roman Era...*, p. 48.

19. În această perioadă, lucrările la fortificațiile împotriva popoarelor barbare au fost sarcina principală a armatei romane în absența unor noi cuceriri. Astfel de fortificații au avut și rolul de a proteja cultura, practicile (inclusiv cele creștine) și obiceiurile abia aduse de către romani. În acest sens, este binecunoscut în istorie zidul împăratului Hadrian, o fortificație impresionantă, construită în prima jumătate a secolului al II-lea în Britania, care avea rolul de limes sau graniță a Imperiului. Zidul în cauză se întindea pe o distanță de 80 mile, între Tyne și Solway, la nord de Stanegate. Din punct de vedere strategic, zidul lui Hadrian avea rolul de a delimita pe insulă teritoriul controlat de romani de cel pe care locuiau vechile triburi celtice. P. SALWAY, *The Roman Era...*, p. 56. Câțiva ani mai târziu, zidul lui Antoninus, construit între 142-144, a avut rolul de a proteja Britania romană de atacul picților și de cel al caledonienilor. Situat la aproximativ 160 km nord de zidul lui Adrian, această fortificație a reprezentat cea mai nordică limită până la care s-a extins vreodată cucerirea romană în Britania. În literatura de specialitate se amintește faptul că acțiunea de construire a frontierei a necesitat o muncă susținută, a cărei durată nu poate fi estimată în timp. Mărturiile istorice sunt foarte bogate, ele indicând că în acest proiect au fost implicate toate legiunile romane cantonate în Britania: a II-a Augusta, a XX-a Valeria Victrix și a VI-a Victrix, ultima adusă în provincie de noul guvernator, A. Platorius Nepos, ca înlocuitoare a Legiunii a IX-a Hispana. Numeroase regimente auxiliare sunt atestate ca făcând parte din acest proiect. Proiectul final avea în vedere un perete continuu cu fortărețe la fiecare milă, cu turlă intermediară, în timp ce fortărețe auxiliare erau uniform distribuite pe zid la intervale de 8-10 mile. Este incert gradul de permeabilitate a zidului: faptul că erau prevăzute porți în dreptul micilor fortărețe, iar pe zid erau dispuse garnizoane

de față, pentru că ele oferă o perspectivă interesantă asupra regiunilor britano-romane în care s-a răspândit creștinismul. În acest context, remarcăm că în nordul insulei (Scoția de azi), unde armata romană nu a reușit să se impună, picții și caledonienii, triburile care populau aceste teritorii, au rămas, cel mai probabil, străine de învățătura și practicile creștine. Începând cu secolele IV-V, în aceste zone și-au desfășurat activitatea mai mulți misionari creștini, veniți în special din Irlanda, care au propovăduit un creștinism primar, ce s-a dezvoltat în paralel cu tradiția creștină adusă de misionarii romani mai târziu.

Informații importante despre Britania, despre situația social-politică de aici și despre situația creștinismului de pe această insulă sunt în număr mai mare din perioada cuprinsă între sfârșitul secolului II și începutul celui de-al treilea. Istorici precum Eusebiu de Cezareea (263 – mai 339)²⁰, Minucius Felix († 260)²¹ sau Casiodor

atestă faptul că politica construirii fortărețelor a fost aceea de a înainta spre nord. Pe de altă parte, construcția secundară din Vallum (șanț cu ramificații laterale în spatele liniei zidului) sugerează probleme de securitate cu triburile din sud sau necesitatea de a defini o zonă militară. Blocarea secundară a unor porți de fortărețe ar putea fi interpretată și în moduri diferite: insuficienți oameni disponibili pentru asigurarea securității garnizoanelor sau amenințarea tot mai mare venită de la triburile din nord. Cf. P. SALWAY, *The Roman Era...*, p. 58

20. În lucrarea *De vita Constantini*, Eusebiu de Cezareea amintește că împăratul Constantin cel Mare a pătruns cu oastea până „în țara britanilor și până la poapoarele care sălășluiesc undeva în mijlocul oceanului de la soare-apune”. EUSEBIU DE CEZAREEA, *Viața lui Constantin cel Mare*, în: *Părinți și Scriitori Bisericești*, vol. XIV, trad. R. Alexandru, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991, p. 66 și p. 75. La același scriitor bisericesc găsim și detalii cu privire la prezența creștinismului în Britania. În acest sens, el reia cuvintele împăratului Constantin cel Mare, care spunea despre sineși: „Pe mine m-a dorit El (Dumnezeu) spre îndeplinirea voii Sale; pe mine m-a cercetat și m-a aflat potrivit ei, așa fel încât începând de la marea din dreptul britanilor și de pe meleagurile unde, ca sub imperiul necesității, îi este soarelui dat să apună, să scot afară și să spulber – cu sprijinul unei puteri mai mari decât mine – primejdia care pe toate le ținea în puterea ei; în așa fel ca, învățatură luând prin fapta mea mijlocitoare, neamul omenesc să se întoarcă la slujirea preasfintei Legi; și iar, în așa fel încât, din îndrumarea Celui atotputernic, preafericita credință să se răspândească în lume”. EUSEBIU DE CEZAREEA, *Viața lui Constantin cel Mare*, p. 105.

21. MINUCIUS FELIX, *Dialogul Octavii*, în *Părinți și Scriitori Bisericești*, vol. III, trad. P. I. Papadopol, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, p. 369.

(485-585)²² evidențiază rolul determinant pe care dominația romană l-a avut în modelarea religioasă a britanilor și în consolidarea creștinismului pe insulă, mai ales că în anul 296 Constantin cel Mare reușise să își impună stăpânirea asupra unui teritoriu consistent din insula Britania²³. Despre situația politică a Britaniei și despre locul acestei insule în vastul Imperiu roman, în secolele III-IV, istoricul Eusebiu Popovici (1838-1922) amintea că prefectura Galia²⁴ „consista din 3 dieceze: Galia, de care țineau ambele Germanii, spre apus de Rin, la început cu capitala Treveri (Trier), apoi (de la 418) cu capitala Arlate (Arles), dieceza Spania, poate la început cu capitala Hispalis (azi Sevilla), apoi cu capitala Toletum (azi Toledo) și dieceza Britannia, cu capitala Eboracum (York)”²⁵.

Un eveniment important în istoria creștină a Britaniei, cu ample consecințe în dezvoltarea creștinismului pe insulă, l-a constituit retragerea trupelor romane (cca 409-410). După anul 383 dominația roma-

22. Între scriitorii bisericești, Casiodor oferă cele mai multe informații și date cu privire la politica romană și la prezența creștinismului în Britania. Aflăm de la el că tatăl împăratului Constantin cel Mare a murit în Britania, iar fiul său a fost ales împărat tot în Britania. CASIODOR, *Scrieri. Istoria bisericească tripartită*, în *Părinți și Scriitori Bisericești*, vol. LXXV, trad. Liana și Anca Manolache, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1998, p. 37. De asemenea, de la Casiodor aflăm și despre implicarea lui Constantin în răspândirea credinței creștine în rânurile celților și ale galilor, precum și despre faptul că, la începutul veacului al IV-lea, mărturisirea de credință de la Niceea a fost acceptată și de creștinii din Britania: „Află, împărate iubitor de Dumnezeu, că aceasta este predicată din veac și pe aceasta au mărturisit-o Părinții întruniți la Niceea. Și cu această credință sunt de acord toate Bisericile din Spania și din Britania, și nu mai puțin cele întemeiate în Galia, Italia și Dalmația, în Misia și Macedonia și totodată în întreaga Heladă”. CASIODOR, *Scrieri. Istoria bisericească tripartită*, p. 40 și p. 271.

23. Cf. Henry WACE, *A Dictionary of Christian Biography and Literature to the End of the Sixth Century A.D., with an Account of the Principal Sects and Heresies*, Hendrickson Publishers, Inc. edition, USA, 1999, p. 345.

24. În perioada veacurilor III-IV Imperiul Roman a fost divizat din punct de vedere administrativ în patru mari prefecturi. Prefectura Galia se număra între aceste prefecturi și cuprindea provinciile din partea de vest a imperiului.

25. Eusebiu POPOVICI, *Istoria bisericească universală și statistică bisericească*, trad. Atanasie Mironescu, cartea I (De la întemeierea Bisericii până la dezbinarea dintre partea ei de Răsărit și cea de Apus), ediția a II-a, Tipografia Cărților Bisericești, Cernica, 1926, p. 3.

nă în zonele din nordul și vestul Britaniei, regiuni în care securitatea era încă amenințată de triburile barbare, picții și caledonienii, în nord, vechii celți, în vest, a slăbit considerabil. Începând cu anul 410, în timpul împăratului Honoriu, în contextul migrației popoarelor barbare a căror dorință de expansiune amenința siguranța Romei, dar și sub influența neînțelegerilor pe plan politic²⁶, legiunile romane campate în Britania au fost retrase. Acest fapt a oferit popoarelor migratoare prilejul de a spori incursiunile pe insulă în secolele V-VI²⁷.

Mai întâi, au organizat atacuri pe insulă triburile de barbari din nord și din vest. În fața unor asemenea amenințări, locuitorii fostei provincii romane au cerut sprijinul popoarelor anglilor, saxonilor și iuților, triburi germanice de pe continent²⁸. Intervenția acestora din urmă s-a concretizat în chiar ocuparea unei mari porțiuni de insulă, fapt care a contribuit la destabilizarea socială a Britaniei și la reconfigurarea administrativă a acesteia²⁹. Prăbușirea sistemului de trai în

26. Despre astfel de conflicte amintește și CASIODOR, în *Scrieri. Istoria bisericească tripartită*, pp. 161-165.

27. Surse istorice amintesc faptul că, în cursul anului 410, „Honorius a emis un document pentru locuitorii provinciei Britania, cerându-le să se apere singuri. Acest eveniment marchează simbolic sfârșitul autorității romane în Britania”. J. F. DRINK-WATER, „The usurpers Constantin III (406-407) and Jovinus (411-413)” în: *Britannia*, 29, 1998, pp. 285-286.

28. Benedicta WARD & G.R. EVANS, „The medieval West”, în: Adrian HASTINGS (ed.), *A World of History of Christianity*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1999, p. 11. În acest sens, găsim relatări și într-unul din studiile Diac. P. I. DAVID, care amintește: „Datorită neînțelegerilor de la Roma, romanii încep să se retragă din Britania, începând cu 407, iar țara a devenit teatrul de fală și de pradă al picților și scoților. În acest context, conducătorul Vostigern a cerut ajutor triburilor germanice, angli și saxoni, care au început să vină în Britania. Cu ei însă, a fost impusă localnicilor și o tradiție formată din obiceiuri vechi, fapt care a afectat creștinismul din această zonă și l-a alterat sau chiar anihilat. Migratorii veniți nu au mai plecat, ci au distrus multe edificii și o parte a civilizației existente, astfel că, inclusiv creștinismul din această zonă a avut nevoie să fie revigorat”. Diac. P. I. DAVID, (partea a II-a), „Coincidențe și relații generale (indirecte) între Anglia și Dacoromania (sec. III-XIII)” (partea a II-a, împletire istorică), în *Biserica Ortodoxă Română*, anul XCIII (1975), nr. 5-6, p. 759.

29. Viața economică a cunoscut o pantă descendentă, iar activitatea în marile centre urbane a scăzut semnificativ. Orașele și *villae*-le au avut de suferit. Comerțul a cunoscut o perioadă mai puțin favorabilă, în special datorită degradării relațiilor comerciale cu continentul. Spre sfârșitul veacului al VI-lea, aceste relații comercia-

mediul urban și factorii economici și sociali nefavorabili au afectat inclusiv migrarea populației către vestul insulei³⁰, mare parte dintre centrele urbane fiind treptat depopulate³¹.

Declinul socio-economico-politic de pe insulă a afectat și viața religioasă a creștinilor britani. Pe de o parte, politica invadatorilor a urmărit dizolvarea comunităților creștine formate în perioada dominației romane, pe de altă parte, procesul de configurare administrativ-politică inițiat de anglo-saxoni a determinat o rupere temporară (care a durat aproximativ două secole) a relațiilor dintre Biserica din Britania și re-

le cu Europa se vor reface, aspect dovedit inclusiv din punct de vedere arheologic. Cf. A.S. ESMONDE CLEARY, *The Ending of Roman Britain*, Routledge, London, 2000, p. 185. Totodată, destabilizarea economică a condus la dizolvarea sistemului fiscal și la depopularea marilor centre urbane. Al. F. PLATON, Laurențiu RĂDVAN, Bogdan P. MALEON, *O istorie a Europei de Apus în Evul Mediu*, Ed. Polirom, Iași, 2010, p. 72; A.S. ESMONDE-CLEARY, *The ending of Roman Britain*, p. 47.

30. John BLAIR, *The Church in Anglo-Saxon society*, Oxford University Press, Oxford, 2005, p. 10.

31. A.S. ESMONDE CLEARY crede că supraviețuirea câtorva orașe nu trebuie să ducă la generalizarea acestei situații la întreaga Britanie post-romană (pe larg, în A.S. ESMONDE CLEARY, *The Ending of Roman Britain*, pp. 134-153). Singurul domeniu de activitate care nu a avut de suferit în această perioadă a fost agricultura, măturii în acest sens fiind cercetările arheologice efectuate, care au evidențiat tranziția de la o economie urbană la una rurală. De pildă, în localitățile Exter și Wroxeter, la începutul secolului al V-lea, casele de piatră au fost înlocuite cu cele din lemn, mult mai simple și mai accesibile. Unele zone din marile centre urbane au fost chiar abandonate, clădirile fiind transformate în dependințe ale fermelor. Barbara YORKE, *Kings and Kingdoms of Early Anglo – Saxon England*, Routledge, London, 1997, p. 6. Aceeași autoare insistă pe ideea că perioada cuprinsă între părăsirea insulei de către romani și ocuparea acestui teritoriu de către anglo-saxoni nu trebuie neapărat privită ca o perioadă de declin, ci mai mult ca una de reformă, de reorientare social-politică. Deși pentru această perioadă și pentru secolul următor sursele istorice sunt sărace în date, iar descoperirile arheologice nu pot oferi o privire exhaustivă asupra acestora, totuși dovezile arheologice din estul Angliei atestă faptul că, după cucerirea teritoriului de către anglo-saxoni, agricultura a continuat să funcționeze sub aceleași practici care fuseseră înainte, existând astfel o continuitate și chiar o dezvoltare. Cu asemenea constatări, teoria potrivit căreia a avut loc un puternic declin în ceea ce privește modul de trai în Anglia, după părăsirea insulei de către romani, trebuie primită și cercetată cu acribie și, deopotrivă, în contextul evenimentelor istorice și al descoperirilor arheologice. Cf. Barbara YORKE, „The Anglo-Saxon kingdoms 600–900 and the beginnings of the Old English state“ in: Walter POHL (ed.), *Der Frühmittelalterliche Staat – Europäische Perspektiven*, Österreichische Akademie Der Wissenschaften, Wien, 2009, pp. 75-76.

stul lumii creștine. În acest context, s-au păstrat mărturii care amintesc despre aversiunea anglo-saxonilor față de britano-creștini, mai ales că împotriva migratorilor a luptat inclusiv ierarhia bisericească³². Totuși, în pofida reformelor anglo-saxone, numeroase elemente de învățătură ale Sinoadelor I și II ecumenice s-au păstrat în spațiul britanic³³. Potrivit istoricilor, această rezistență creștină s-a datorat și faptului că, deși din punct de vedere politic lucrurile se schimbaseră în Britania, retragerea trupelor romane de pe insulă nu a determinat neapărat o rupere totală a relațiilor cu Imperiul roman, cel puțin în ceea ce privește viața bisericească. De pildă, spre jumătatea veacului IV, în anii 429 și 435 (când expansiunea anglo-saxonă luase amploare),

„episcopul Germanus a făcut două vizite pastorale dincolo de Canalul Mânecii pentru a combate pelagianismul. Câțiva ani mai târziu, în 446, locuitorii Britaniei trimiteau cereri de ajutor episcopului Aetius, care activa în nordul Galiei”³⁴.

Prin urmare, este exagerat să se vorbească despre o anihilare a creștinismului în Britania post-romană, ci mai degrabă despre o acomodare a acestuia cu noile realități. În acest context se încadrează și ipotezele următoare, conform cărora „populația romanizată rămasă în provincie a încercat să supraviețuiască, organizându-se inițial ca o federație de *civitates* autonome, structură care s-ar fi dovedit fragilă în fața atacurilor picților și scoților sau la venirea anglo-saxonilor; totuși din cauza precarității izvoarelor, teoria nu întrunește încă acordul tuturor specialiștilor. O altă ipoteză susține că structura de *civitates* amintită a fost înlocuită, spre anul 450, de una sau mai multe formațiuni politice locale conduse de așa-numiții „regi tirani”, precum misteriosul Vortigern³⁵.

32. Este și cazul lui Germanus, episcop de Auxerre, care, în anul 429, i-a combătut pe pelagieni și care, ajuns la Verulam, a preluat conducerea cetății și i-a respins pe invadatori. Un asemenea efort însă nu a reușit să îi împiedice pe anflii, saxoni sau iuți să pună stăpânire pe cea mai mare parte a Britaniei.

33. Cf. Diac. P. I. DAVID, „Coincidențe și relații generale (indirecte)...”, (partea a II-a), p. 759.

34. Ian WOOD, „The Fall of the Western Empire and the End of Roman Britain”, in: *Britannia*, 18, 1987, pp. 252-262.

35. R.G. COLLINGWOOD, J. N. L. MYRES, *Roman Britain and the English Settlements*, Biblio and Tannen, 1990, pp. 313-315; Al. F. PLATON, Laurențiu RĂDVAN, Bogdan P. MALEON, *O istorie a Europei de Apus în Evul Mediu*, p. 72.

Cert este faptul că schimbările de ordin politic care au avut loc în prima jumătate a veacului IV în Britania au determinat, între altele, și o reorientare a Bisericii care se formase pe insulă. Treptat, o mare parte dintre creștinii celto-romani, care au rămas fără apărare în fața amenințării barbarilor de la frontiera de răsărit a imperiului, s-au refugiat în teritoriile din vestul (Țara Galilor de azi) și nordul (Scoția de azi) insulei³⁶, acolo unde au format comunități puternice din punct de vedere militar, care au rezistat invadatorilor anglo-saxoni. Astfel de refugiați creștini au fost numiți de saxoni cu termenul de „gali” sau „wels”, adică străini. În perioada invaziilor, într-o zonă pustie a Galiei, celto-romanii refugiați au fondat Mica Britanie³⁷. În cadrul unor asemenea comunități întărite militar s-au păstrat învățătura, rânduielile și elementele de creștinism primite pe filieră romană, mai ales că, începând cu secolul al V-lea, astfel de comunități erau tot mai des vizitate de misionari creștini irlandezi.

Cu retragerea trupelor romane și incursiunea popoarelor migratoare se încheie o primă etapă din istoria creștinismului din Britania, destul de îndelungată și importantă, dacă ținem seama de mărturiile amintite mai sus, precum și de alte dovezi prezente în literatura de specialitate³⁸.

2. Receptarea creștinismului în spațiul celtic. Creștinii și preoții druzi

Influența armatei și a administrației romane în Britania și-a pus accentul și în ceea ce privește viața religioasă de pe insulă. În cea mai

36.E. E. CAIRNS, *Creștinismul de-a lungul secolelor. O istorie a Bisericii creștine*, p. 122.

37. Diac. P. I. DAVID, „Coincidențe și relații generale (indirecte)...”, (partea a II-a), p. 760.

38. Bunăoară, la Tertulian se găsește mențiunea că religia creștină s-a răspândit încă din secolul al II-lea, la mai multe neamuri, printre care și la daci și britani. Potrivit altor mărturii, însuși Britannicus (Bretanio-Vetranion), episcop de Tomis în a doua jumătate a secolului al IV-lea, ar fi avut origini celtice. Cu privire la perioada secolelor IV-V, se face mențiune despre ucenicii Sfântului Ioan Casian († 29 februarie 433), care ar fi propovăduit în Britania și, astfel, ar fi pus bazele vieții monahale din această regiune. Cf. Diac. P. I. DAVID, „Coincidențe și relații generale (indirecte)...”, (partea a II-a), pp. 755-757.

mare parte a secolului al IV-lea, Britania a fost parte oficială a Imperiului Roman, în cadrul căruia creștinismul se dezvoltase și căpătase libertate de exprimare. De remarcat că această dezvoltare a creștinismului nu s-a produs unitar, pe întreg teritoriul imperiului, astfel încât au existat locuri unde creștinii erau încă minoritari. Britania, fiind în extremitatea nord-vestică, deci departe de zelul multor misionari creștini, a fost un teritoriu în care creștinismul, pentru o perioadă îndelungată de timp, a reprezentat o religie minoritară, suprapusă politeismului celtic. Cele mai noi descoperiri arheologice atestă că au existat așezări ale creștinilor în Britania Romană, cu precădere în partea estică a insulei, în vreme ce partea de sud-vest este săracă în astfel de evidențe și mai bogată în mărturii care indică politeismul celtic³⁹.

În acest context, în literatura de specialitate, unii istorici⁴⁰ au dezvoltat teoria conform căreia între factorii care au influențat răspândirea creștinismului în Britania s-a numărat și credința vechilor celți. În lumea celtică organizarea și oficierea actelor de cult le revenea druidilor⁴¹.

39. J. BLAIR, *The Church in Anglo-Saxon society*, p. 10.

40. Am întâlnit o astfel de ipoteză și la Pr. Nicolae Achimescu. Cf. Pr. Nicolae ACHIMESCU, „Religie și fenomen: Periplul celților de la druidism la creștinism”, în *Ziarul Lumina*, disponibil la: <http://ziarullumina.ro/religie-si-fenomen-periplul-celtilor-de-la-druidism-la-crestinism-65945.html>, consultat la 3 mai 2019, ora 17.00.

41. Termenul de „druizi” desemna preoții celți din Irlanda, Britania și Galia, care profesau o doctrină esoterică nescrisă, alcătuind o clasă sacerdotală, moștenitoare și păstrătoare a tradițiilor celtice. Autoritatea lor era recunoscută în toată lumea celtică. V. KERNBACH, *Dicționar de mitologie generală*, Ed. Științifică și Pedagogică, București, 1989, p. 150. Druidii sunt menționați pentru prima oară de Iuliu Cezar, în *De Bello Gallico*. Potrivit proconsulului, druidii „veghează asupra celor legate de zei, se ocupă de sacrificiile publice și private, reglementează toate chestiunile religioase. Un număr mare de tineri vin să se instruiască în preajma lor și ei se bucură de mare considerație”. Totodată, despre druidii se amintește că alcătuiau o clasă privilegiată în societatea celtă, alături de clasa cavalerilor. IULIU CEZAR, *Comentarii de Bello Gallico*, VI, 13, disponibil la http://www.forumromanum.org/literature/caesar/gallic_e6.html, accesat la 14 mai 2015, ora 12.20. Termenul *druid* apare cel mai târziu în anul 850 d.Hr. în poemele lui Blathmac, fiul lui Cú Brettan, care, vorbind de Mântuitorul Hristos, îl descria astfel: „mai bun decât un profet, mai cunoscut decât orice *druid*, un rege care a fost episcop și un înțelept desăvârșit”. J. CARNEY (ed.), *The Poems of Blathmac, Son of Cú Brettan*, Dublin, 1964, II, 27-8, apud. Mac. Mathúna, Liam, „Irish Perceptions of the Cosmos”, în *Celtica*, 1999, p. 181. Potrivit lui Eliade,

Deși este cunoscut faptul că triburile celtice s-au extins în marea parte a Europei, în special în Franța, în Spania și în Marea Britanie⁴², totuși s-au păstrat puține dovezi despre prezența druizilor în toate teritoriile locuite de celți. Textele clasice care vorbesc despre sacerdoții celților îi identifică pe aceștia doar pe teritoriul Galiei și al Britaniei, în vreme ce câteva tradiții locale vorbesc despre prezența lor și în Irlanda. Totuși absența atestării lor în alte părți ale Europei nu presupune și faptul că această instituție nu era răspândită⁴³. Istoricul Henri Hubert afirmă că legăturile dintre popoarele celtice au fost asigurate prin răspândirea druidismului și că respectivele popoare au datorat sacerdoților druizi multe dintre percepțiile morale, concepțiile despre viața de după moarte, practici rituale și de astronomie⁴⁴ sau soluții juridice comune⁴⁵. În cadrul instituției druidice, funcția sacerdotală pu-

druizii și-ar fi avut obârșia în Britania. Cf. Mircea ELIADE, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. II (De la Guatama Buddha până la triumful creștinismului), trad. C. Baltag, Chișinău, Ed. Universitas, 1992, p. 139.

42. M. ELIADE, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. II, p. 136.

43. Barry CUNLIFFE, *Druids. A very short introduction*, Oxford University Press, New York, 2010, p. 3.

44. Fragmentul de calendar descoperit la Coligny susține teoria conform căreia druizii aveau cunoștințe astronomice destul de avansate. Acest calendar, scris în limba celtică pe o tăbliță de bronz, datează din perioada romană. A fost descoperit în orașul Coligny în secolul al XIX-lea. Deși au fost descoperite doar fragmente din acesta, se poate distinge structura calendarului celtic. Acesta era împărțit în cicluri de cinci ani, a câte 62 de luni. Fiecare an are 12 luni, iar fiecare lună, 29 sau 30 de zile. Lunile erau împărțite în două jumătăți de 15 sau 14 zile. De asemenea, se crede că în anii al 2-lea și al 4-lea ai ciclului luna Equos avea doar 28 de zile. Cf. Sacha STERN, *Calendars in Antiquity. Empires, States and Societies*, Oxford University Press, Oxford, 2012, pp. 303-304. Sistemul astronomic avansat se datora și faptului că principalele activități ale celților erau păstoritul și agronomia. Câștigându-și existența din acestea, celții erau obligați să își organizeze timpul cât mai bine cu putință. Literatura irlandeză ne detaliază modul în care anul era împărțit în anotimpuri. Sfârșitul vechiului an și începutul celui nou erau sărbătorite la 1 noiembrie, prin ceremoniile numite Samain. La 1 februarie avea loc festivalul Imbolc, desfășurat în cinstea zeiței fertilității, Brigit. Urma apoi festivalul Beltane, la 1 mai, asociat zeului focului Belenus și festivalul Lughnasad, care avea loc la 1 august. Barry CUNLIFFE, *The ancient celts*, Penguin Books, 1999, p. 189.

45. Henri HUBERT, *Celții și civilizația celtică*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983, pp. 396-397. Potrivit cercetătorilor, accederea în casta druizilor era

tea fi îndeplinită și de femei⁴⁶. Totuși, acestea nu puteau îndeplini serviciul divin în calitate de preotese, ci ca ghicitoare, bucurându-se de un deosebit respect⁴⁷. Prima femeie care s-a luptat pentru supraviețuirea acestei caste a fost Boudica⁴⁸, care, în calitate de lider al tribului icenilor, era inițiată în druidism⁴⁹. Așa cum deja am amintit, în anul 60 d.Hr., Boudica a condus o revoltă împotriva romanilor, care a fost înăbușită de către armată.

Druzii se bucurau de un deosebit respect nu doar din partea populației simple, ci și din partea aristocrației⁵⁰. Diodor Siculus și Strabo amintesc de importanța pe care o aveau druzii în societatea

posibilă doar după o perioadă lungă de instruire, timp în care novicii erau obligați să învețe pe de rost manuale de istorie, geografie, cosmologie, astronomie, filosofie și morală, lucrări care erau redactate în versuri. În unele cazuri, inițierea în vederea accederii în tagma druidă putea dura și 20 de ani. Cf. Ovidiu DRIMBA, *Istoria culturii și civilizației*, vol. II, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 48. Se evidențiază cu precădere accentul pe care druzii îl puneau pe antrenarea intelectului, în special prin actul memorării. Totodată, memorarea îi ajuta să păstreze caracterul mistic al doctrinelor lor. Iuliu Cezar preciza că „druzii socotesc că religia nu permite consemnarea în scris a învățaturii lor; deși în celelalte treburi de ordin public și privat se folosesc, în general, de alfabetul grec. Cred că druzii au hotărât acestea din două motive: pe de o parte, nu doresc să li se divulge doctrina, iar pe de altă parte, se tem ca nu cumva discipolii lor, bizuindu-se pe scris, să-și cultive mai puțin memoria; într-adevăr, cei mai mulți, bizuindu-se pe scris, sunt mai puțin sărguincioși în învățarea pe de rost și nu mai acordă atenție memoriei”. IULIU CEZAR, *De Bello Gallico*, VI, 14, disponibil la http://www.forumromanum.org/literature/caesar/gallic_e6.html, accesat la 14 mai 2015, ora 13.24.

46. V. KERNBACH, *Dicționar de mitologie generală*, p. 150.

47. Pr. Nicolae ACHIMESCU, *Istoria și filosofia religiilor. Religii ale lumii antice*, Basilica, București, 2015, p. 533.

48. Cele mai multe mărturii despre curajoasa luptătoare ne parvin de la Tacitus și de la Dio. Tacitus o numește Boudicca, iar Dio, Boudouika. În ambele cazuri, numele înseamnă: Victoria. Richard HINGLEY, Christina UNWIN, *Iron Age Warrior Queen*, Hambledon Continuum, 2006, p. 41.

49. Philip CARR-GOMM, *What Do Druids Believe?*, Granta Books, London, 2006, p. 26.

50. Mai mult, aceștia beneficiau de numeroase privilegii. Spre exemplu, în Irlanda, fiecare rege avea consilier un druid, înaintea căruia nu putea vorbi sau fără avizul căruia nu putea să ia nicio hotărâre importantă. Totodată, aceștia erau autori ai imnelor închinare zeilor, având și rol de profeți. Pr. N. ACHIMESCU, *Istoria și filosofia religiilor. Religii ale lumii antice*, p. 531.

galică, spunând că aceștia puteau media chiar între două armate aflate în război⁵¹.

Din punct de vedere istoric, dispariția instituției druzilor a avut loc odată cu apariția romanilor în teritoriile nord vestice (implicit și în Britania) ale Europei. Împăratul Octavian Augustus a interzis cetățenilor romani apartenența la religia druidică, iar Tiberius interzice exercițiul funcției druidice. Se pare că, cel puțin teoretic, principalele motive⁵² ale acestei interdicții au privit practicile magice și jertfele umane pe care druzii le practicau; în fapt, însă, romanii au încercat să submineze autoritatea și popularitatea de care se bucurau druzii, aspecte care puneau probleme politicii lor expansioniste. Cu excepția irlandezilor, care i-au moștenit și perpetuat în literatură, instituția druzilor a fost aproape uitată în Evul Mediu. Renașterea îi va aduce din nou în prim plan, ca figuri emblematice ale istoriei fostelor teritorii celtice⁵³. Locul druzilor a fost luat în secolul al VI-lea de către filizi și de barzi. În Irlanda, filizii au fondat școli și s-au implicat constant, de-a lungul întregului ev mediu, în diverse activități culturale⁵⁴.

Cum a favorizat religia druidică receptarea creștinismului în Britania?

Numeroase mărturii evidențiază că, la început, druzii au tratat cu ostilitate creștinismul. „Sunt cunoscute multe incursiuni, mai ales în Țara Galilor și în insulele din jurul Scoției de astăzi, în care băștinași conduși de druzi i-au atacat pe locuitorii satelor încreștinate și i-au ucis”⁵⁵. Ulterior, urmașii druzilor, filizii și barzii s-au arătat mai deschiși creștinismului; ei au „acceptat colaborarea cu Biserica creștină”⁵⁶, fapt care i-a transformat în intermediari în procesul de încreștinare a cel-

51. Barry CUNLIFFE, *Druids. A very short introduction*, p. 5.

52. Pr. N. ACHIMESCU, *Istoria și filosofia religiilor. Religii ale lumii antice*, p. 532.

53. Ronald HUTTON, *Pagan Britain*, Yale University Press, New Haven and London, 2013, p. 171.

54. O. DRIMBA, *Istoria culturii și civilizației*, vol. II, p. 49.

55. Pr. N. ACHIMESCU, „Religie și fenomen: Periplusul celților de la druidism la creștinism”. Sunt păreri conform cărora însuși Sfântul Patrick (cca 389-461), cel supranumit încreștinătorul irlandezilor, nu ar fi decât întruchiparea unuia dintre marii zei ai panteonului celtic.

56. Pr. N. ACHIMESCU, „Religie și fenomen: Periplusul celților de la druidism la creștinism”.

ților păgâni. Pe de altă parte, apropierea celților de creștinism a fost influențată și de o serie de practici și învățături druidice, care se asemanau cu practicile și cultul creștin⁵⁷.

De pildă, ziua, în sistemul celtic de măsurare a timpului, începea cu seara din ziua precedentă, aspect care era întâlnim și în cultul creștin. Acest fapt se datora teoriei druidice conform căreia galiile erau descendenți din Dis, zeu care, în panteonul roman, îi corespundea lui Hades, zeul morții și al lumii întunecate de sub pământ⁵⁸. În cultul druidizilor, pe lângă poeziile și cântecele compuse, o altă metodă de adorare a divinității era observarea mediului înconjurător. În povestea irlandeză *Asediul de la Druim Damgaire* este relatat faptul că un druid privea cerul consemnând norii ca fiind prevestiri ale lucrurilor care se vor întâmpla în viitorul apropiat⁵⁹. În cadrul aceluiași cult, druidii se serveau de practica postului sau a abstenenței, ca „mijloc de a întări o cerere juridică”⁶⁰. Deși folosită cu un alt scop, practica postului era întâlnită și la creștini. Un alt aspect îl constituia modul în care druidii erau organizați. Autoritatea supremă „era exercitată de un șef al lor unic. La moartea lui, dacă unul din ei îl întrecea în măreție, îl succeda; dacă mai mulți sunt egali între ei, își disputau întâietatea prin votul druidizilor și câteodată pe calea armelor. Într-o anumită epocă a anului, ei se strâneau într-un loc consacrat din țara carnuților, care era socotit drept centru al Galiei”⁶¹. Practica alegerii liderului druidizilor și implicit ierarhia druidică sunt considerate elemente care au înlesnit trecerea vechilor celți de la păgânism la creștinism.

În concluzie la cele prezentate mai sus, se poate spune că, în contextul evenimentelor istorice din primele secole creștine, instituția druidizilor, prin organizarea și practicile ei, respectiv prin urmașii filizi (în Irlanda) și barzi (Țara Galilor), a constituit un factor care a facilitat, în parte, răspândirea creștinismului pe teritoriul Britaniei. Respectul

57. Cf. Diac. P. I. DAVID, „Religia tracodacă și celtobritonă”, pp. 395-396.

58. Philip FREEMAN, *Celtic Mythology. Tales of Gods, Goddesses and Heroes*, Oxford University Press, New York, 2017, p. 7.

59. H. R. ELLIS DAVIDSON, *Myths and symbols in pagan Europe*, Manchester University Press, Manchester, 1988, p. 150.

60. M. ELIADE, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. II, p. 139.

61. M. ELIADE, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. II, p. 148.

de care se bucurau acești sacerdoți în rândul populației celtice, precum și faptul că reprezentau o castă cu o ierarhie bine definită și totodată cu o doctrină unitară au ajutat la receptarea mai rapidă a anumitor coordonate particulare creștinismului. Trecerea de la vechea religie celtică la creștinism a fost atât de evidentă în rândul populației celte, încât, în perioada incursiunilor anglo-saxone din veacurile V-VI, în Irlanda și în zonele de vest (Țara Galilor) și nord (Scoția) ale Britaniei, centrele monastice înființate de călugării irlandezi au conservat tradiția creștină primară, iar misionarii celți au devenit, la începutul veacului VII, factori de propagandă religioasă care i-au concurat pe misionarii romani.

3. Mărturii cu privire la prezența creștinismului în Britania, în primele patru secole

În literatura de specialitate se găsesc numeroase și diverse ipoteze cu privire la propovăduirea și răspândirea creștinismului în Britania. O parte dintre aceste teorii sunt argumentate, o altă parte mai puțin. Cert este faptul că în Britania creștinismul a fost propovăduit încă din primele secole creștine. Pornind de la ideea prezenței timpurii a unei minime culturi creștine în spațiul britan și ținând seama de importanța pe care o asemenea perspectivă o are pentru cercetarea de față, în rândurile următoare sunt evidențiate principalele teze istorice care privesc propovăduirea, răspândirea fenomenului creștin în Britania, în primele patru veacuri⁶².

Pentru *secolul I* literatura istorică amintește de prezența în Britania a unor apostoli și ucenici ai Mântuitorului. Se fac mențiuni despre

62. Pentru o cât mai sistemică expunere, vom grupa datele cronologic, pe secole. Pentru datele prezentate, am consultat și următoarele surse istorice: Thomas FULLER, *The Church history of Britain, from the birth of Jesus Christ until the year 1648*, vol I, Oxford University Press, 1845; Henry Hart MILMAN, *History of latin christianity, including that of the popes to the pontificate of Nicolas V*, vol. II, W.J. Widdleton Publisher, New York, 1870; NENNIUS, *History of the britons (Historia Brittonum)*, trans. by J.A. Giles, Medieval Latin Series, Cambridge, 2000; Geoffrey of MONMOUTH, *History of the kings of Britain*, trans. by Aaron Thompson, Medieval Latin Series, Cambridge, 1999; Theodor MOMMSEN (ed.), *Historia Brittonum cum additamentis Nennii*, in: *Monumenta Germaniae historica*, vol. XIII, Berlin, 1898, disponibil la: http://www.intratext.com/IXT/LAT0936/_IN_DEX.HTM, accesat la 20 martie 2019, ora 11.20.

prezența Sfântului Apostol Petru⁶³, a Sfântului Iacob al lui Zevedeu⁶⁴, a Sfântului Apostol Pavel⁶⁵, a lui Simon Zelotul⁶⁶ și a lui Aristobul⁶⁷. O te-

63. Istoricul Thomas Fuller infirmă prezența Sfântului Apostol Petru în Britania. El demontează, pe rând, fiecare sursă care amintește de prezența lui Petru printre britani. Astfel, amintește că argumentele lui Parsons Iezuitul, unul dintre susținătorii teoriei, nu sunt fondate pe realitatea istorică; de asemenea, cu privire la Simeon Metafrastul, care spune că Sfântul Petru a stat câteva zile în Britania, unde a predicat cuvântul, a înființat Biserici, a hirotonit episcopi, preoți și diaconi și în al doisprezecelea an al lui Nero s-a întors la Roma, Fuller este de părere că acesta nu este un istoric de încredere; cu privire la afirmația Papei Inocențiu I, conform căreia primele Biserici din Italia, Franța, Spania, Africa, Sicilia și celelalte *insule intermediare*, au fost înființate de Sfântul Apostol Petru, Fuller consideră că termenul de „insulă intermediară”, nu vizează și Britania, ci doar insulele mării din mijloc (Marea Mediterană). În privința viziunii Sfântului Petru, pestrată în tradiția creștină, conform căreia Apostolul a predicat cuvântul lui Dumnezeu în Britania, Fuller invocă cuvintele Sfântului Apostol Pavel de la I Timotei 1, 4: „Nici să ia aminte la basme și la nesfârșite înșirări de neamuri, care aduc mai degrabă certuri, decât lucrarea mântuitoare a lui Dumnezeu, cea întru credință”, sugerând că este vorba doar despre o legendă. Cf. Thomas FULLER, *The Church history of Britain...*, pp. 7-10.

64. Despre prezența lui Iacob, fiul lui Zevedeu și frate cu Apostolul Ioan, Thomas Fuller amintește că sabia lui Irod a oprit prematur călătoriile sale, înainte ca apostolii să plece din Ierusalim. Prin urmare, este puțin probabil ca acesta să fi ajuns în Britania. Cf. Thomas FULLER, *The Church history of Britain...*, pp. 10-11.

65. Cu privire la prezența Apostolului Neamurilor în Britania, același Th. Fuller afirmă că nu i se poate atribui prea mare încredere lui Britannus, cel care afirmă acest lucru, deoarece, însoțit de expresia „ultima Thule”, care era o expresie a poezilor pentru cea mai îndepărtată margine a lumii cunoscute atunci, face ca acest enunț să fie mai mult o exclamație poetică, decât un adevăr confirmat istoric. Cf. Thomas FULLER, *The Church history of Britain...*, p. 11.

66. Th. Fuller, invocând afirmațiile istoricilor Dorotheus și Baronius, afirmă că prezența lui Simon Zelotul în Britania nu constituie un adevăr istoric. Cf. Thomas FULLER, *The Church history of Britain...*, pp. 11-12.

67. Sfântul Aristobul, unul dintre cei 70 de apostoli ai Mântuitorului, a fost frate al Sfântului Barnaba și ucenic al Sfântului Apostol Andrei. Despre Aristobul se amintește chiar că ar fi propovăduit Evanghelia în Britania și ar fi fost primul episcop din această provincie romană, fiind cinstit după moartea lui de către credincioșii săi. Temeiul unei asemenea ipoteze îl constituie, în viziunea istoricilor, versetul de la Romani 16, 10, în textul căruia Pavel amintește: „Îmbrățișați pe Apelles, cel încercat în Hristos. Îmbrățișați pe cei ce sunt din casa lui Aristobul”. Andrew PHILLIPS, „The Holy Apostles in Britain”, în *Orthodox England*, vol. 8, nr. 4, p. 6. Prezența lui Aristobul în Britania este plasată în jurul anului 56 d.Hr. Despre Aristobul, Thomas Fuller amintește că, deși nu era apostol, a fost un tovarăș al apostolilor. Potrivit lui

orie interesantă despre propovăduirea creștinismului, în primul secol, în Britania, este dezvoltată de Thomas Fuller, care susține că primul misionar creștin pe insulă ar fi fost Iosif din Arimatea⁶⁸. Această ipoteză a fost popularizată în special începând cu secolul al V-lea, odată cu venirea saxonilor și este fundamentată pe o serie de hrisoave vechi și pe textul versetului de la Romani I, 8⁶⁹, în care Pavel face mențiune, între altele, și de prezența lui Iosif în Britania⁷⁰. Astfel de ipoteze variază în literatura de specialitate, istoricii încurajând o teorie sau alta în funcție de argumente.

Despre prezența creștinismului în vestul Europei și, în special, în spațiul britanic amintesc unii scriitori și părinți bisericești, fără însă a specifica cu exactitate care au fost limitele geografice până la care misiunile de încreștinare s-au desfășurat. Bunăoară, Clement Romanul afirmă că Sfântul Apostol Pavel a „învățat dreptatea în toată lumea, ajungând până la marginile apusului, și a suferit mucenicia sub

Fuller, calitatea de episcop al Britaniei, care i-a fost atribuită lui Aristobul, nu poate fi susținută istoric, din cauza lipsei unor argumente solide în acest sens. Cf. Thomas FULLER, *The Church history of Britain...*, pp. 12-13.

68. Potrivit lui Fuller, evreii, purtând o deosebită dușmănie pentru Filip, Iosif din Arimatea, Lazăr, Maria Magdalena și Marta, surorile sale, împreună cu Marcella, roaba lor, i-au alungat pe aceștia din Iudeea și i-au pus într-un vas fără pânze și vase, cu intenția de a-i îneca. În cele din urmă, aceștia au ajuns la Marsilia, în Franța. În timp ce Filip a continuat să propovăduiască Evanghelia lui Hristos în Franța, i-a trimis în Britania pe Iosif din Arimatea, împreună cu fiul său și alți zece ucenici, pentru a-i converti pe nativii acelei insule la creștinism. În Britania, misionarii au fost primiți de regele Arviragus, care deși nu a abandonat idolatria în care trăia, le-a oferit douăsprezece petece de pământ într-o insulă pustie, plină de mlaștini și mărăcini numită Ynis-Witrin (Glassenbury). Aici au zidit o biserică mică, în cinstea Maicii Domnului. În această biserică a fost îngropat Iosif, ucenicii lui continuând să facă misiune pe insulă. Cf. Thomas FULLER, *The Church history of Britain...*, pp. 16-17.

69. „Mulțumesc, întâi Dumnezeului meu, prin Iisus Hristos, pentru voi toți, fiindcă credința voastră se vestește în toată lumea”.

70. Despre prezența lui Iosif la Glassenbury, Th. Fuller oferă detalii, menționând, pe seama hrisoavelor consulatate, informații despre biserică pe care se presupune că a ridicat-o: avea lungimea de 60 de picioare (feet), 26 de picioare lățime, fiind construită dintr-o îmbinare de nuiele. Cu o asemenea descriere ne putem da seama de simplitatea clădirilor destinate rugăciunii în acea perioadă, dar și de stilul clădirilor din Britania. Cf. Thomas FULLER, *The Church history of Britain...*, pp. 18-19.

împărați⁷¹. Expresia „marginile apusului“, dacă e să o identificăm cu vestul Europei, ar sugera prezența lui Pavel inclusiv în Britania păgână. Însă această mențiune a lui Clement este prea sumară și nu constituie un argument solid, certificat istoric, care să ateste prezența Sfântului Pavel în insula Britania, ci mai degrabă o mărturie despre propovăduirea și prezența creștinismului în vestul Europei. Tradiția, deși prea puțin confirmată de izvoarele scrise sau de cele arheologice, amintește, între altele, că în această parte a Europei (Britania) a fost prezent și a propovăduit Sfântul Simon Zilotul, mirele din Cana Galileii.

Prima mărturie literară explicită cu privire la prezența creștinismului în Britania o întâlnim la apologetul Tertulian (200 d.Hr.), care amintește de „toate limitele Spaniei, tuturor popoarelor din Galia și toate locurile în care erau britoni, inaccesibile Romanilor, dar subjugate lui Hristos⁷²“.

Pentru *secolul al II-lea*, o temă importantă în istoria creștină a Britaniei o constituie convertirea unui oarecare Lucius, despre care istoricii amintesc că ar fi fost regele Britaniei⁷³. Timpul convertirii este unul destul de vag conturat, teoriile indicând date diverse, care se întind pe o perioadă de nu mai puțin de 90 de ani⁷⁴. În pofida unei așa

71. CLEMENT ROMANUL, „Epistola către Corinteni“, cap. 5, în *Părinți și Scriitori Bisericești (I)*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979, p. 49.

72. TERTULLIAN, „De Adversus Judaeos“, disponibil la http://www.tertullian.org/anf/anf03/anf03-19.htm#P2141_7259 66, consultat la 23 septembrie 2017, ora 19.30.

73. Despre convertirea lui Lucius Britanicul găsim mențiuni și în lucrarea *Historia Brittonum*: „Post CLXVII annos post adventum Christi Lucius Britannicus rex cum omnibus regulis totius Britannicae gentis baptismum suscepit missa legatione ab imperatore Romanorum et a papa Romano Eucharisto“. *Historia Brittonum* II, 22, disponibil la http://www.intratext.com/IXT/LAT0936/_P2.HTM, accesat la 21 martie 2019, ora 22.20.

74. În lucrarea lui Th. Fuller găsim o înșiruire a posibililor ani ai convertirii lui Lucius, potrivit principaleor surse: Paulus Jovius (99), Joseph Cajus (108), Analele din Butron (137), Analele din Crokysdene (150), Jeffery Monmouth (155), John Capgrave (156), Matth Florilegus (158), Florence Vigorniensis (162), Antiq. de Winchester (164), Tho. Rudborne (165), William de Malmesbury (166), Beda Venerabilul (167), Henry de Erphurt (169), Analele din Lichfield (175), Marianus Scotus (177), Ralph de Baldoc (178), Ioan Bale (179), Polydor Virgil (182), Roger de Wendover

de mari diferențe cu privire la datarea perioadei în care a trăit Lucius, majoritatea surselor susțin veridicitatea faptelor sale. Chiar dacă au existat păreri conform cărora Lucius nu putea conduce sudul Britaniei, din simplul motiv că acest teritoriu era un teritoriu roman, acestea sunt demontate de practica existentă în acea perioadă în Imperiul roman, anume ca în unele regiuni să fie permisă existența unui lider, fie el și cu puteri reduse, sub ascultarea Romei (ex: Antioch în Asia, Irod în Iudeea sau Deiotarus în Galatia)⁷⁵.

În privința acestui Lucius Britanul, izvoarele amintesc că a fost impresionat de minunile pe care Dumnezeu le săvârșea prin intermediul creștinilor. De aceea, în jurul anului 167 a trimis pe Elvanus și Medulinus la episcopul Eleuterius, la Roma, cu o scrisoare, cerând mai multe lucruri, totodată exprimându-și dorința de a fi învățat în credința creștină⁷⁶. Motivul pentru care a scris acestui episcop a fost acela că

(183), Chron. Brit. Abbrev (184), Matth. Paris (185), Hector Beothius (187), Martinus Polonus (188), Analele Saxone (189). Cf. Thomas FULLER, *The Church history of Britain...*, pp. 26-40. Conform cronicarului Nennius, Lucius ar fi primit botezul în anul 167: „After the birth of Christ, one hundred and sixty-seven years, king Lucius, with all the chiefs of the British people, received baptism, in consequence of a legation sent by the Roman emperors and pope Evaristus“. NENNIUS, *History of the britons (Historia Brittonum)*, §22, p. 11.

75. O asemenea ipoteză o găsim și la Thomas FULLER, *The Church history of Britain...*, p. 29.

76. Deși scrisoarea trimisă de Lucius la Roma nu s-a păstrat, totuși, în lucrarea lui Thomas Fuller am găsit textul scrisorii-răspuns a episcopului Eleuterius: „Ne cereți să vă dăruim legile romane și ale împăratului, pe care să le puneți în aplicare. Legile romane și ale împăratului pot fi la un moment dat schimbate, însă legea lui Dumnezeu nu poate fi schimbată. Ați primit, nu de mult, prin mila lui Dumnezeu, în regatul Britaniei, legea și credința în Hristos; voi aveți cu voi în acele ținuturi ambele părți ale Scripturii. Din ele, prin voia și cu ajutorul lui Dumnezeu, luați legea și prin acea lege să guvernați. Să fii reprezentantul lui Dumnezeu în regatul tău. Al Domnului este pământul și plinirea lui; lumea și toți cei ce locuiesc în ea (Psalmi 23, 1). Și iarăși, așa cum spune profetul, care el însuși a fost rege: «Iubit-ai dreptatea și ai urât fărădelegea; pentru aceasta Te-a uns pe Tine, Dumnezeul Tău, cu untdelemnul bucuriei, mai mult decât pe părtașii Tăi» (Psalmi 44, 9). Și iarăși, potrivit aceluiași profet: «Dumnezeule, judecata Ta dă-o împăratului și dreptatea Ta fiului împăratului» (Psalmi 71, 1). Nu a zis judecata sau dreptatea împăratului, ci judecata și dreptatea ta. Fiii împăratului sunt creștinii și turma din ținutul tău, care trăiește în pace în regatul tău. După cum spune Evanghelia: «Așa cum își adună găina puilor ei sub aripi»

Biserica de la Roma era de referință în lumea creștină din acea perioadă. La cererea lui Lucius, episcopul Eleuterius i-a trimis în Britania pe misionarii Faganus și Derwianus, prin mâinile cărora regele a fost botezat, împreună cu supușii lui.

Nu se cunosc detalii cu privire la numărul celor care s-au convertit. Cronicarul Geoffrey de Monmouth susține că, la acea dată, în Britania erau douăzeci și opt de orașe, fiecare dintre ele conduse de un *flamen* sau preot păgân. Trei dintre acestea: Londra, York și Caerlion din Wales aveau *arhiflameni*, care stăpâneau peste ceilalți. Lucius ar fi pus episcopi în locul flamenilor și arhiepiscopi sau mitropoliți (deși instituțiile arhiepiscopatului și mitropolitului apar și se consolidează câteva secole mai târziu) în locul respectivilor arhiflameni. Arhieriei creștini instituiți au primit confirmare inclusiv de la papă, iar multe dintre templele păgâne au devenit biserici creștine. Bunăoară, templul zeiței Diana din Londra sau templul lui Apollo din Westminster, pe care creștinii nu le-au demolat, au fost transformate în locașuri de cult creștine⁷⁷.

Cu privire la creștinismul britan în *secolul al III-lea*, unii cronicari amintesc de moartea regelui Lucius, în anul 201⁷⁸, folosind acest eveniment pentru a evidenția faptul că, pe insulă, creștinismul a supraviețuit

(Matei 23, 37), așa să faci cu poporul tău. Poporul și turma din ținutul Britaniei sunt ai tăi, iar dacă ei sunt dezbinați, tu trebuie să îi aduni în pace și înțelegere, să îi chemi la credința în Hristos, să îi hrănești și să îi păstrezi, să îi guvernezi și să îi conduci, cu Cel Căruia îi ești reprezentant". Thomas FULLER, *The Church history of Britain...*, pp. 30-31.

77. Thomas Fuller amintește că mai multe locașuri de cult au păstrat amprenta prezenței regelui Lucius, în calitate de fondator (ctitor) al lor: biserica Sfântul Petru din Cornhill, Londra (despre care se spune că mulți ani a fost sediul arhiepiscopiei Londrei), catedrala din Gloucester, o biserică din Winchester, sfințită de episcopii Faganus și Duvianus, unde Devotus a fost rânduit ca stareț, o biserică a creștinilor filosofi din Bangor, o biserică închinată Sfintei Fecioare Maria, în localitatea Glasenbury, care a fost reparată și ridicată din ruine de aceeași episcopi Faganus și Duvianus și unde aceștia au format o comunitate monahală, cu încă 12 ucenici, o capelă închinată Mântuitorului în castelul Dover, precum și biserica Sfântului Martin din Canterbury. Biserica din Winchester i-ar fi fost cea mai dragă lui Lucius. Acesteia i-a dăruit multe privilegii și lucruri materiale, împodobind-o și cu o curte generoasă. Cf. Thomas FULLER, *The Church history of Britain...*, p. 38.

78. Thomas FULLER, *The Church history of Britain...*, p. 41.

și a continuat să se dezvolte și după decesul acestui rege. În acest sens, Thomas Fuller reiterează cuvintele călugărului Gildas (cca. 500-570), care spune că

„preceptele creștinismului, în ciuda faptului că au fost primite fără entuziasm de locuitori, au fost păstrate de câțiva, abandonate de alții, dar totuși au rămas chiar și în timpul celor nouă ani de persecuții sub Dioclețian”⁷⁹.

Cu alte cuvinte, potrivit specialiștilor, creștinismul a continuat să se răspândească pe insulă și în secolul al treilea, chiar dacă populația de aici era predominant păgână. La același Thomas Fuller găsim unele clarificări în acest sens. Astfel, invocând mărturiile din *Analele Magdeburgense*, precum și unele date oferite de monahul Gildas, Fuller observă că locașurile de cult creștine au continuat să existe și în secolul III. Faptul că aceste biserici creștine nu sunt amintite în principalele izvoare istorice se explică prin aceea că mărturiile scrise fie au fost arse de către păgâni, fie au fost luate și duse departe de creștinii plecați în exil⁸⁰.

De altfel, ostilitatea arătată de păgâni față de creștinii din Britania s-a concretizat și prin martiriul unor creștini de pe insulă. Izvoarele amintesc despre martiriul Sfântului Alban, care ar fi avut loc în prima parte a secolului al III-lea. Sfântul Alban este primul mucenic britan. Despre viața, mucenicia și minunile sfântului vorbește pe larg Beda Venerabilul⁸¹. Împreună cu Alban au fost martirizați și alți creștini. Des-

79. Thomas FULLER, *The Church history of Britain...*, p. 42.

80. Cf. Thomas FULLER, *The Church history of Britain...*, pp. 44-45.

81. Potrivit acestuia, Alban era un tânăr păgân din Verulamium. În timpul persecuțiilor împotriva creștinilor, acesta a adăpostit un cleric care fugea de persecutori. Clericul respectiv l-a impresionat atât de tare pe Alban prin evlavie deosebită cu care se ruga, încât acesta a abandonat cultul păgân și s-a convertit la creștinism. În urma raziei efectuate de armata păgână, Alban, care îl adăpostea pe cleric, s-a predat în locul acestuia, asumându-și totodată și calitatea de creștin. El a fost adus la judecătorul păgân, care l-a întrebat cum îl cheamă și ce credință are, acesta răspunzându-i: „Mă cheamă Alban și Îl slăvesc pe Dumnezeu Cel Adevărat, care a creat toate lucrurile”. Cerându-i să aducă jertfă idolilor, Alban a răspuns judecătorului: „Sacrificiile care prin tine sunt oferite diavolilor nu aduc niciun folos celor care le sunt oferite și nici nu răspund chemărilor celor care le oferă. Dimpotrivă, cine va oferi sacrificiu acestor imagini va primi durerile eterne ale iadului ca recompensă”.

pre aceștia găsim detalii la Thomas Fuller⁸². De remarcat că prezența martirilor creștini în Britania veacului al III-lea demonstrează entuziasmul creștinismului de aici.

Revenind la prezența unor misionari creștini în Britania în primele secole, trebuie avut în vedere și situația agitată care caracteriza lumea antică în acea perioadă și care, trebuie spus, îngreua deplasarea misionarilor creștini. Istoricul canadian Earle E. Cairns surprinde faptul că

„mișcarea liberă în lumea mediteraneană ar fi fost deosebit de dificilă pentru mesagerii Evangheliei. Înainte de domnia lui Cezar Augustus (27 î.Hr. – 14 d.Hr.), împărțirea lumii antice în mici unități rivale, orașe-state sau triburi, împiedica atât călătoriile, cât și răspândirea ideilor. Odată cu extinderea puterii imperiale romane, în perioada consolidării imperiului, în țările din jurul Mediteranei a existat o perioadă de dezvoltare pașnică. Pompei curățise Mediterana de pirați, iar soldații romani păzeau pacea pe drumurile Asiei, Africii și Europei. Această lume relativ pașnică a ușurat deplasarea primilor creștini dintr-un loc în altul, astfel că ei au putut să predice Evanghelia tuturor oamenilor de pretutindeni”⁸³.

Beda menționează de asemenea minuni petrecute în timpul martiriului lui Alban: secarea râului în locul unde trebuia să fie martirizat (se preconizează că este vorba despre râul Tamisa), convertirea călăului, apariția unui râu pe dealul unde a fost martirizat etc. În cele din urmă, după ce a fost omorât, însuși judecătorul care a ordonat execuția mucenicului Alban, mișcat de cele petrecute, a dat ordin să înceteze persecuțiile împotriva creștinilor. Pe locul unde a avut loc martiriul Sfântului Alban a fost construit un locaș de cult care poartă numele mucenicului. Cf. THE VENERABLE BEDE, *The ecclesiastical history of the English people*, Richmond, Tiger of the stripe, 2008, cap. I, 7, pp. 14-17.

82. Fuller amintește că, imediat după Alban, a fost martirizat și Amfibalus, creștinul pe care l-ar fi găzduit. Pe lângă Amfibalus, au mai suferit moarte martirică Aaron și Julius, doi cetățeni ai Caerleonului, Socrates și Stephanus și Augulius, episcop de Londra, numit și Augusta. La scurt timp după martiriul celor doi, alte câteva mii de creștini, care au mers la locul martiriului, în Verulam, au fost întâmpinați de o armată păgână și au fost martirizați. De asemenea, pe seama unor mărturii păstrate la Winchester, se amintește de martiriul unor călugării, care au fost uciși în biserică în timp ce se rugau (nu se precizează locul și anul). Puținele însemnări despre moartea acestor creștini se datorează, conform lui Fuller, faptului că primii creștini din Britania au fost preocupați de supraviețuirea lor în fața prigonitorilor și mai puțin de consemnarea faptelor celor martirizați. Cf. Thomas FULLER, *The Church history of Britain...*, pp. 48-56.

83. E. E. CAIRNS, *Creștinismul de-a lungul secolelor. O istorie a Bisericii creștine*, p. 30

Cu alte cuvinte, având în vedere cele semnalate de Cairns, dată fiind amplasarea geografică a Insulei Britania, este greu de crezut că misionarii creștini ar fi reușit să ajungă printre celții britani înainte de expansiunea Imperiul Roman, fapt care oferise un minim de siguranță în apusul Europei, și, în special, înainte de Edictul de la Milan (313), care a oprit persecuțiile împotriva creștinilor și a conferit Bisericii credibilitate și o oarecare autoritate. Într-un asemenea context, în pofida mărturiilor bogate, dar sumar argumentate, și a teoriilor istorice vehiculate de cercetători, care insistă pe prezența misionarilor creștini în Britania primelor trei veacuri, rămânem la ideea că, în aceste trei prime secole, principalul factor în răspândirea creștinismului printre britani a fost armata romană⁸⁴. Cu toate acestea, pentru o minimă organizare bisericească pe insulă se impunea prezența unui cler, succesor al Apostolilor. Prin urmare admitem și activitatea unor misionari, chiar din primul secol de creștinism, deși, în absența unor dovezi concrete, prezența și activitatea acestora rămâne sub semnul întrebării.

Dacă informațiile cu privire la prezența creștinismului în Britania în primele trei secole sunt în cea mai mare parte generale și, pe alocuri, fundamentate pe argumente istorice fragile, începând cu *secolul al IV-lea*, datele prezentate de istorici sunt mai bogate și mai pertinente. Din această perioadă s-au păstrat și numeroase dovezi arheologice⁸⁵.

84. „Nu trebuie să fie ignorat rolul armatei romane în dezvoltarea idealului unei organizații universale și în răspândirea Evangheliei. Romanii au adoptat obiceiul de a folosi în armată oameni din provincii, deoarece numărul cetățenilor romani disponibili era în declin din cauza războaielor și a vieții ușoare. Acești provinciali erau puși în contact cu cultura romană și erau ajutați să răspândească ideile ei în întreaga lume antică. Mai mult, unii din acești oameni au fost convertiți la creștinism și au răspândit Evanghelia în locurile unde au fost trimiși să-și facă serviciul militar. Este foarte posibil ca introducerea cea mai timpurie a creștinismului în Britania și în Dacia să fi fost un rezultat al lucrării soldaților creștini care erau staționați acolo“. E. E. CAIRNS, *Creștinismul de-a lungul secolelor. O istorie a Bisericii creștine*, p. 31.

85. Un element important în acest sens îl reprezintă descoperirea arheologică făcută în anul 1975, la Chesterton (Water Newton), care constă într-un tezaur cu mai multe elemente. Cea mai importantă piesă din acest tezaur o constituie un disc de aur cu monograma lui Hristos. În componența tezaurului descoperit la Chesterton intră și un potir, cel mai vechi găsit în provinciile vestice ale imperiului, care a aparținut probabil unei comunități creștine. Totodată, în același loc s-au găsit diferite vase, unul dintre ele donate de un creștin cu numele Publianus, având inscripția:

În veacul al IV-lea organizarea bisericească din vestul Europei se concretizează prin formarea primelor centre episcopale (în Italia, la Roma, Mediolanum și Ravenna; în Galia, la Arles, Marsilia, Paris, Reims). Deși sunt voci care susțin că e prea devreme să se vorbească despre o organizare bisericească și în Britania⁸⁶, totuși viața bisericească de pe insulă nu era de neglijat. La începutul veacului al IV-lea Britania romană era deja parte din Imperiul Roman de două secole și jumătate. Era strâns legată de rețelele militare, politice, sociale și economice care au reunit imperiul. Orice decizie care se lua la Roma pe toate aceste planuri avea repercusiuni și în provinciile romane, deci și în Britania, iar orice schimbare politică sau socială care survenea în conducerea imperiului afecta, de asemenea, și această insulă. Odată cu venirea lui Costanțius Chlorus în funcția de conducător al prefecturii Galia (Franța, Spania și Britania), în anul 305, creștinii britani au cunoscut o perioadă de pace, în care persecuțiile au încetat. Mai târziu, prin Edictul de la Milan, semnat, în 313, de Sfântul Constantin cel Mare⁸⁷, el însuși crescut în Britania, viața religioasă creștină s-a consolidat pe această insulă. Eusebiu de Cezareea amintește că în Britania nu doar că fusese predicată Evanghelia lui Hristos, ci exista și un cult divin care era practicat în conformitate cu rânduiala Bisericii universale. Referindu-se la prăznuirea Paștilor, istoricul ne încredințează că această sărbătoare era cinstită de creștinii britani după practica întregii Biserici creștine⁸⁸.

Sanctum altare tuum, Domine, subnixus honoro (Doamne, eu Publianus, mă închin ție, cinstindu-ți Sfântul Tău Altar). Tezaurul descoperit la Chesterton a fost datat cu aproximație ca existând din perioada anterioară anului 350. P. SALWAY, *Roman Britain*, p. 718.

86. Jean CARPENTIER, François LEBRUN, *Istoria Europei*, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 92.

87. Un aspect important este acela că însuși Constantin cel Mare și-a petrecut copilăria în Britania. Spre finele secolului al III-lea, la scurt timp după ce, conform unor istorici, Constantius Chlorus a fost obligat de Dicolețian să se căsătorească cu Teodora, fata lui Maximian, împărăteasa Elena, mama lui Constantin cel Mare, s-a retras în Britania, până în anul 306, când fiul ei a fost ales August de către legiunile britanice. Tot în Britania, Constantin cel Mare s-a și căsătorit. Diac. P. I. DAVID, „Coincidențe și relații generale (indirecte) între Anglia și Dacoromania (sec. III-XIII)“ (partea a II-a, împletire istorică), p. 748.

88. „Or, vădindu-se acum cerința dreptei rostuirii a praznicului, astfel încât să nu mai rămânem legați prin nimic de un popor ce a fost în stare să ucidă pe Părintele

Cea mai evidentă mărturie cu privire la viața și organizarea bisericească din Britania o constituie prezența unor episcopi insulari la lucrările unor sinoade convocate în veacul al IV-lea. Cei mai mulți istorici amintesc de Sinodul de la Arles, din Galia (1 august 314)⁸⁹, la care au participat episcopii Restitutus de Londra, Eborius de York, Adelfius de Colchester, preotul Sacerdos și diaconul Arminius⁹⁰. Aceștia s-au implicat activ în discuțiile din cadrul sinodului, care au vizat combaterea arianismului aflat în fază incipientă. De asemenea, izvoarele amintesc de prezența unor episcopi britani și la sinodul I Ecumenic de la Niceea,

și Domnul său, (cuvine-se să luăm aminte la) existența unei rânduieli ce se bucură de bun nume în toate Bisericile de la apus, de la miazăzi și de la miazănoapte [...] rânduială ce se ține într-un singur fel și întru bună înțelegere la Roma, în Italia și în toată Africa, în Egipt, în Spania, în Gallia, în Britania [...] pe scurt: după ce au cercetat întreolaltă pricina, tuturor de acolo plăcutu-le-a ca preasfântul praznic al Paștelui să fie ținut pretutindeni în una și aceeași zi". EUSEBIU DE CEZAREEA, *Viața lui Constantin cel Mare*, p. 134.

89. Cf. Henry WACE, *A Dictionary of Christian Biography...*, p. 104; Thomas FULLER, *The Church history of Britain...*, p. 67; Zenovie PĂCLIȘANU, *Istoria creștinismului antic*, Oradea, 1937, p. 327. Sinodul de la Arles (pe malul estic al râului Rhon) s-a ținut în anul 314, fiind primul sinod convocat de Constantin cel Mare. Au fost reprezentate 53 de scaune episcopale din Europa și Africa de Nord. Sinodul a emis 22 de canoane care fac referire la: sărbătoarea Paștilor care trebuia să aibă o dată uniformă, respingând tradiția care permitea ca fiecare Biserică locală să stabilească acest lucru (temă reluată la Sinodul I Ecumenic), problema participării la curse de cai și bătălii în arenă, problema rebotezării ereticilor, validitatea slujbelor săvârșite de către un cleric păcătos sau imoral și participarea a minimum trei episcopi la hirotonia altui episcop. Participarea celor trei episcopi britani la sinod este menționată și în *Acta Concilii Arelatensis*, documentul emis de sinod, care amintește de participarea episcopilor din 35 de dieceze din Europa și Africa de Nord, printre aceștia aflându-se și trei episcopi din Britania: Eborius din civitate Eboricensi (York), Restitutus din civitate Londenensi (Londra) și Adelfius din civitate Colonia Londinensium (Lindum sau Lincoln). Cf. Pr. Ioan RĂMUREANU, Pr. Milan ȘESAN, Pr. Teodor BODOGAE, *Istoria Bisericească Universală*, vol. I, ediția a III-a, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997, p. 163; Lynn WHITE, Jr., „Christian Myth and Christian History”, în *Journal of the History of Ideas*, vol. 3., no. 2, Apr., 1942, p. 151.

90. Charles THOMAS, *Christianity in Roman Britain to A.D. 500*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles, p. 197; S.N. MILLER, „The British Bishops at the Council of Arles (314)” în *The English Historical Review*, vol. 42, no. 165, Jan., 1927, p. 79; B.H. GARNONS WILLIAMS, „The Study of Roman Britain in a Sixth Form” în *Greece & Rome*, vol. 4, no. 12, May, 1935, p. 136.

Bitinia (325), precum și la sinodul din Ariminum (Rimini), pe coasta adriatică a Italiei (359). Cu privire la acest din urmă sinod, convocat de fiul lui Constantin cel Mare, Constanțius, se amintește că s-a pus în dezbatere problema întreținerii și remunerării episcopilor. Episcopii de Aquitan, Franța și Britania, au preferat să se subvenționeze singuri, decât să fie o povară pentru trezoreria ținutului în care păstureau. Doar trei episcopi britani au primit indemnizație de la împărat. Conform mărturiilor istorice, numărul episcopilor britani care au participat la sinod a fost mai mare⁹¹. Thomas Fuller este de părere că numele unor episcopi nu a fost menționat în actele sinodale, pentru că aceștia nu s-au evidențiat ca având nevoie de sprijinul împăratului. Aceștia s-au temut să accepte ajutorul împăratului pe motiv că suveranul, care încurajase arianismul, le-ar fi putut cumpăra favoruri cu banii oferii⁹².

Un alt sinod important, la care au participat episcopii din Britania, a fost convocat la Sardica, în Tracia (347), de către Constanțius și Constans, fiii lui Constantin cel Mare. Faptul că pe insulă exista un creștinism organizat după „Lăsămintele” Sfinților Apostoli „a fost demonstrat și prin participarea unor ierarhi din Britania la elaborarea mărturisirii de credință dată în cadrul Sinodului de la Sardica (343)”⁹³. Se pare că, între altele, mărturisirea de credință elaborată la Sardica a avut un rol decisiv în combaterea arianismului pe insulă⁹⁴. Cel puțin

91. Potrivit unor istorici, numărul scăzut al episcopilor britani care au participat la acest sinod s-a datorat neajunsurilor financiare, clericilor fiindu-le aproape imposibil să suporte costurile unei asemenea călătorii. Cf. Henry CHADWICK (ed.), *Not Angels, but Anglicans*, Canterbury Press, Norwich, 2010, p. 5.

92. Cf. Thomas FULLER, *The Church history of Britain...*, pp. 68-69.

93. Diac. P. I. DAVID, „Coincidențe și relații generale (indirecte) între Anglia și Dacoromania (sec. III-XIII)” (partea a II-a), pp. 750-751.

94. Potrivit cronicarului Thomas Fuller, în cele din urmă, arianismul s-a răspândit și pe insula Britania. În acest sens, nu sunt cunoscute împrejurările și nici cine a adus arianismul în Britania, însă este cert faptul că picții și scoții păgâni l-au îmbrățișat. Britonii oprimați s-au văzut nevoiți să ceară ajutor de la împărații romani Grațian și Valentinian, însă aceștia i-au neglijat. Acest lucru a dus la urcarea pe tronul de la Roma a unui uzurpator pe nume Maximus, spaniol prin naștere, care i-a alungat pe picți și pe scoți din sudul insulei, nu neapărat din dorința de a-i apăra pe britoni, ci din dorința de a se confirma ca împărat al vestului. Maximus nu s-a limitat doar la Britania, ci s-a luptat și cu băștinașii din peninsula Armorica și, învingându-i, a colo-

așa rezultă din epistola Sfintei Hilary către frații și către episcopii din Germania și Britania, prin care aceasta îi felicita pe cei din urmă pentru că s-au străduit ca arianismul să nu pătrundă în ținuturile lor⁹⁵.

Conchizând asupra celor prezentate până aici, se poate remarca faptul că, încă din secolele primare, creștinismul nu a ocolit insula Britania. În pofida vitregiilor timpului, în primele patru veacuri creștinismul s-a răspândit pe insulă, astfel că cea mai mare parte a istoricilor confirmă existența unei Biserici a Britaniei, parte a Bisericii creștine. Deși nu s-au păstrat prea multe date și mărturii despre modul în care primele comunități de creștini, înființate și dezvoltate în Britania romană, s-au organizat (număr de credincioși, cler, specific liturgic, patrimoniu bisericesc, activități pastorale, particularități etc.), totuși, pe seama celor prezentate mai sus, se poate deduce faptul că o minimă rânduială exista. Prezența unui cler în cele trei trepte: episcop, preot, diacon, care și-a arătat interesul pentru clarificarea unor probleme liturgice și de doctrină, a unui cult divin care se practica în conformitate cu rânduiala întregii Biserici⁹⁶, a unor creștini care au suferit moarte martirică pentru Hristos, precum și a unor misionari care au propovăduit constant Evanghelia sunt destule mărturii care indică cât se poate de clar că, spre finalul secolului al IV-lea, în Britania romană viața religioasă și practicile creștine s-au caracterizat prin maturitate și stabilitate. În privința relației dintre Biserica Britaniei și restul creștinismului reținem mărturia istoricului Casiodor, care amintește de

„existența unei ordini onorabile (în Biserica creștină), pe care o respectau Bisericele din toată lumea, în Occident, în sud, în părțile nordice și

nizat acest teritoriu. De aceea, până astăzi, acest teritoriu se numește Mica Britanie. Irlanda a fost numită Britania Inferioară. Cf. Thomas FULLER, *The Church history of Britain...*, pp. 69-71.

95. Între cei pe care cronicile îi amintesc că au luptat împotriva arianismului este amintit și Sfântul Keby, fiul lui Salomon, duce de Cornwall, ucenic al Sfântului Hilary, episcop de Poitiers, în Franța, pe lângă care a trăit 50 de ani. Acesta a fost hirotonit episcop și a păstorit la St. David's, mai apoi în Irlanda, stabilindu-se în final pe insula Anglesey. Sfințenia lui a fost transmisă și locului unde a locuit, acesta fiind numit după el, Holyhead, în aceeași insulă fiind și un loc numit Hilary-point, în memoria mentorului său. Cf. Thomas FULLER, *The Church history of Britain...*, pp. 74-75.

96. Cf. Z. PĂCLIȘANU, *Istoria creștinismului antic*, pp. 189-192.

nu mai puțin și unii dintre orientali. De aceea, în prezent toți au socotit că așa este bine și eu personal am făgăduit să fac apel și la înțelepciunea voastră, pentru ca ceea ce se respectă cu plăcere în orașul Roma, în Italia, Africa, în întreg Egiptul, în Spania, Galia, Britania, Libia, în toată Grecia, Asia (Pont și Cilicia), acest lucru să-l adopte și înțelepciunea voastră⁹⁷.

Pentru Biserica Britaniei este de remarcat că relația apropiată cu Roma, capitala Imperiului, a constituit un element determinant, care a susținut și a garantat trăinicia și dezvoltarea doctrinei și practicilor creștine pe insulă. De pildă, descoperirile arheologice certifică existența comunităților de creștini cu precădere în partea sudică și estică a insulei⁹⁸ (teritoriul Angliei de astăzi), acolo unde, așa cum am arătat mai sus, intervenția trupelor romane a fost mai accentuată. Într-un asemenea context istoric, retragerea romanilor de pe insulă a determinat, în mod evident, o izolare a Bisericii Britaniei, precum și o tot mai pronunțată vulnerabilitate a comunităților de creștini celto-romani în fața păgânilor anglo-saxoni expansioniști.

97. CASIODOR, *Scrieri. Istoria bisericească tripartită*, p. 379.

98. J. BLAIR, *The Church in Anglo-Saxon society*, p. 10.